SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 1
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

O‘ZBEK VA INGLIZ GIDRONIMLARINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI: MILLIY TAFAKKUR VA TARIXIY XOTIRA IFODASI

Qurbonova Gulnoza Abduholiq qizi

Termez davlat pedagogika instituti (PhD) v.b dotsent

https://orcid.org/0009-0003-5251-090X

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi gidronimlarning lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy jihatdan tadqiq etiladi. Gidronimlar faqat geografik obyektlarni nomlovchi birliklar emas, balki xalqning tarixiy xotirasi, milliy tafakkuri, ekologik qarashlari va madaniy tajribasini o‘zida mujassamlashtiruvchi onomastik birliklar sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda o‘zbek va ingliz tillaridagi daryo, soy, ko‘l hamda boshqa suv obyektlari nomlarining semantik motivatsiyasi, strukturaviy xususiyatlari va lingvomadaniy mazmuni o‘rganildi. Qiyosiy tahlil natijasida har ikki tilda gidronimlarning tabiiy-geografik belgilar, rang, suvning xususiyati, relyef, tarixiy-etnik omillar va inson faoliyati asosida shakllanishi aniqlandi. Shu bilan birga, o‘zbek gidronimlarida milliy-madaniy va ramziy ma’nolarning nisbatan faol ifodalanishi, ingliz gidronimlarida esa tarixiy-etimologik qatlamlar hamda geografik-deskriptiv motivatsiyaning muhim o‘rin tutishi kuzatildi. Tadqiqot gidronimlarni xalqning nomoddiy madaniy merosini o‘rganishning muhim manbalaridan biri sifatida baholaydi.

Kalit so‘zlar

Gidronim, toponim, lingvomadaniyat, milliy tafakkur, tarixiy xotira, onomastika, semantik motivatsiya, qiyosiy tahlil.

KIRISH

Til jamiyatning tarixiy, ijtimoiy va madaniy tajribasini aks ettiruvchi murakkab tizim hisoblanadi. Ayniqsa, atoqli otlar tarkibiga kiruvchi toponimlar muayyan hududda yashagan xalqlarning tarixiy taraqqiyoti, etnik tarkibi, dunyoqarashi va tabiiy muhit bilan munosabatlarini o‘rganishda muhim manba vazifasini bajaradi. Toponimiyaning alohida qatlamini tashkil etuvchi gidronimlar esa suv obyektlarining nomlari sifatida uzoq tarixiy davrlarni o‘zida saqlab qolishi bilan ajralib turadi. Gidronimiya daryo, soy, ko‘l, dengiz va boshqa suv obyektlarining nomlanishi hamda ushbu nomlarning kelib chiqishi va ma’nolarini o‘rganuvchi soha sifatida tushuniladi

[1]. Gidronimlarning muhim xususiyati shundaki, ular geografik obyektning oddiy nomi bo‘lib qolmay, ushbu obyekt bilan bog‘liq xalq tasavvurlari va tarixiy tajribani ham ifodalashi mumkin. Suv insoniyat hayotida qadimdan muhim o‘rin egallaganligi sababli daryo va ko‘llar atrofida qadimiy aholi manzilgohlari shakllangan, xo‘jalik faoliyati rivojlangan, savdo yo‘llari va siyosiy chegaralar vujudga kelgan. Shu sababli suv obyektlarining nomlari ham jamiyatning tarixiy taraqqiyoti bilan uzviy aloqada shakllangan. Zamonaviy onomastik tadqiqotlarda gidronimlar lingvistik birlik sifatida emas, balki madaniy va tarixiy axborot tashuvchi birliklar sifatida ham o‘rganilmoqda. Xususan, ingliz va o‘zbek gidronimlarini qiyosiy o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlarda suv nomlari tabiiy muhitni idrok etish, madaniy qadriyatlar va tarixiy qatlamlarni aks ettirishi ko‘rsatilgan [2; 3]. O‘zbek tili gidronimiyasi Markaziy Osiyoning ko‘p asrlik tarixiy va etnomadaniy jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq. Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon, Qashqadaryo, Surxondaryo kabi yirik gidronimlar nafaqat geografik obyektlarni bildiradi, balki O‘zbekiston hududining tarixiy-geografik taraqqiyoti haqida ham ma’lumot beradi. Ingliz gidronimiyasida esa Celtic, Old English, Norse, Latin va boshqa tarixiy til qatlamlarining izlari ko‘plab suv nomlarida saqlanib qolgan [4]. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi o‘zbek va ingliz gidronimlarini lingvomadaniy nuqtayi nazardan qiyoslash, ularda xalqning tabiiy muhitni idrok etishi, tarixiy xotirasi va milliy tafakkuri qanday aks etishini aniqlash bilan belgilanadi.

Tadqiqotning maqsadi o‘zbek va ingliz tillaridagi gidronimlarning semantik va lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash hamda ularning milliy tafakkur va tarixiy xotirani ifodalashdagi o‘rnini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

– gidronimlarning onomastik tizimdagi o‘rnini aniqlash;

– o‘zbek va ingliz gidronimlarining asosiy semantik guruhlarini belgilash;

– gidronimlarning nomlanish motivlarini tahlil qilish;

– gidronimlarda milliy-madaniy komponentlarning ifodalanishini aniqlash;

– ikki til gidronimlaridagi umumiy va farqli jihatlarni qiyoslash;

– gidronimlarning tarixiy xotirani saqlashdagi lingvomadaniy funksiyasini ochib berish.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Gidronimlar onomastikaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Onomastika atoqli otlarning shakllanishi, rivojlanishi, ma’nosi va qo‘llanishini o‘rgansa, gidronimiya uning suv obyektlari nomlariga ixtisoslashgan yo‘nalishidir. Zamonaviy lug‘aviy manbalarda hydronymy atamasi daryo, ko‘l, dengiz kabi suv obyektlarining nomlanishi yoki ushbu nomlarning kelib chiqishi va ma’nolarini o‘rganish sifatida izohlanadi [1]. Toponimlarning lingvomadaniy tabiatini o‘rganish til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatni ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Toponimlar geografik obyektga berilgan nom bo‘lishi bilan birga, ma’lum bir xalqning tarixiy tajribasi va jamoaviy xotirasini ham aks ettirishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, gidronimlar alohida ahamiyat kasb etadi, chunki suv obyektlari odatda uzoq vaqt davomida mavjud bo‘lib, ularning nomlari turli tarixiy davrlarda saqlanib yoki o‘zgarib keladi. Ingliz gidronimiyasiga oid tadqiqotlarda daryo nomlarining Celtic, Old English va boshqa tarixiy til qatlamlari bilan bog‘liqligi qayd etiladi. Ayrim ingliz

gidronimlarida -ford, -mouth, -mere kabi tarixiy komponentlar suv obyektining xususiyati yoki geografik joylashuvini anglatadi. Bunday nomlar tarixiy geografiya va til kontaktlarini o‘rganishda muhim dalil bo‘la oladi [5]. O‘zbek va ingliz gidronimlarining qiyosiy tadqiqotlari ham gidronimlarning morfologik va semantik jihatdan turli modellar asosida shakllanishini ko‘rsatmoqda. Xususan, ingliz tilidagi hydronyms tarkibida tarixiy ildizlar va geografik-deskriptiv komponentlar faol uchrasa, o‘zbek gidronimlarida suvning tabiiy xususiyatlari, rang, hajm, joylashuv va etnomadaniy tasavvurlarni ifodalovchi komponentlar ko‘zga tashlanadi [2; 3]. So‘nggi tadqiqotlarda gidronimlarning kognitiv va madaniy xususiyatlariga ham e’tibor kuchaygan. Bunday yondashuvda daryo va ko‘l nomlari insonning atrof-muhitni konseptuallashtirish usullarini aks ettiruvchi birliklar sifatida qaraladi. Masalan, suvning hayot, farovonlik, xavf yoki harakat bilan bog‘lanishi gidronimlarning semantik motivatsiyasida namoyon bo‘lishi mumkin [2]. Shuningdek, O‘zbekiston hududidagi daryo va ko‘l nomlarining tarixiy o‘zgarishlarini o‘rgangan tadqiqotlarda gidronimlar lingvistik, etnomadaniy va siyosiy jarayonlar bilan bog‘liq holda shakllanishi va o‘zgarishi ko‘rsatilgan [6]. Bu esa gidronimlarni tarixiy xotiraning lingvistik ko‘rinishlaridan biri sifatida tadqiq etish imkonini beradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda qiyosiy, tavsifiy, semantik, strukturaviy va lingvomadaniy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek va ingliz tillaridagi daryo, soy, ko‘l va boshqa suv obyektlari nomlari tanlandi.

Tadqiqot jarayoni uch bosqichda amalga oshirildi.

Birinchi bosqichda gidronimlarning strukturaviy va semantik xususiyatlari aniqlanib, ular nomlanish motiviga ko‘ra guruhlandi.

Ikkinchi bosqichda o‘zbek va ingliz gidronimlaridagi umumiy va farqli semantik belgilar qiyoslandi.

Uchinchi bosqichda gidronimlarning lingvomadaniy mazmuni, ya’ni ular orqali tabiiy muhit, tarixiy tajriba, milliy tafakkur va jamoaviy xotiraning qanday ifodalanishi tahlil qilindi.

Tadqiqotda quyidagi asosiy semantik guruhlar ajratildi:

1. tabiiy-geografik xususiyatni bildiruvchi gidronimlar;
2. rang asosida shakllangan gidronimlar;
3. suvning fizik xususiyatini bildiruvchi gidronimlar;
4. relyef va landshaft bilan bog‘liq gidronimlar;
5. etnik va tarixiy omillar asosida shakllangan gidronimlar;
6. ramziy va baholovchi ma’noga ega gidronimlar.

Mazkur guruhlash gidronimlarning faqat strukturaviy tuzilishini emas, balki ularning ortida turgan nomlash motivlarini ham aniqlash imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari o‘zbek va ingliz gidronimlarining shakllanishida tabiiy-geografik omillar muhim o‘rin tutishini ko‘rsatdi. Inson, avvalo, suv obyektining ko‘zga tashlanadigan belgilariga e’tibor bergan va mazkur belgilar nomlash jarayonida motivatsiya vazifasini bajargan.

Tabiiy-geografik belgilar asosidagi gidronimlar: O‘zbek tilidagi gidronimlarda katta-kichiklik, chuqurlik, suvning holati va joylashuv kabi belgilar nomlashda faol ishlatiladi. Masalan, Kattasoy, Kattako‘l, Chuqursoy kabi nomlarda obyektning fizik yoki geografik xususiyati bevosita nom tarkibida ifodalanadi. Ingliz tilida ham geografik-deskriptiv model keng tarqalgan. Long Lake, Clearwater, Deep River kabi nomlarda suv obyektining uzunligi, tiniqligi yoki chuqurligi nomning semantik asosini tashkil etadi. Ingliz gidronimiyasidagi bunday modellar gidronimning obyektni bevosita tavsiflash funksiyasini yaqqol ko‘rsatadi [2].Rang komponentli gidronimlar: Rang bilan bog‘liq gidronimlar ikki tilda ham uchraydi. O‘zbek tilida Oqsoy, Qorasuv kabi gidronimlarda rang bildiruvchi leksemalar geografik nom tarkibiga kirgan. Bunday nomlarning semantik mazmuni faqat rangning vizual belgisidan iborat bo‘lmasligi mumkin. O‘zbek lingvomadaniy muhitida “oq” komponenti poklik, yaxshilik, baraka va ijobiylik bilan assotsiatsiyalanishi mumkin. “Qora” komponenti esa ayrim kontekstlarda qoramtir suv, chuqurlik yoki boshqa tabiiy xususiyat bilan bog‘lanadi. Shuning uchun rang komponentli gidronimlarni lingvomadaniy jihatdan tahlil qilishda ularning bevosita va ko‘chma ma’nolarini farqlash muhim. Ingliz tilida Blackwater, Whitewater kabi nomlarda rang komponenti ko‘pincha suvning tashqi ko‘rinishi yoki geografik xususiyati bilan bog‘liq bo‘ladi. Demak, umumiy nomlash modeli mavjud bo‘lsa-da, uning madaniy talqini tillar va madaniyatlar kesimida farqlanishi mumkin. Suvning xususiyatini bildiruvchi gidronimlar: Suvning tiniqligi, sho‘rligi, achchiqligi, tezligi yoki boshqa xususiyatlari ham gidronimlarning shakllanishiga sabab bo‘ladi. Bu guruh nomlari insonning tabiiy muhitni bevosita kuzatishi va kuzatuv natijasini til vositasida mustahkamlashini ko‘rsatadi. Masalan, ingliz tilidagi Clearwater gidronimi suvning tiniqligiga ishora qilsa, o‘zbek tilida suvning xususiyatini bildiruvchi Oqsoy, Qorasuv singari nomlar ham tabiiy belgini nomlash asosiga aylantiradi. Tarixiy-etnik motivatsiyaga ega gidronimlar: Gidronimlarning muhim xususiyatlaridan biri ularning tarixiy qatlamlarni saqlab qolishidir. Ayniqsa, yirik daryolar nomlari turli davrlarda mavjud bo‘lgan xalqlar, davlatlar va tillar bilan bog‘liq tarixiy ma’lumotlarni o‘zida aks ettirishi mumkin.

O‘zbekiston hududidagi Amudaryo va Sirdaryo kabi gidronimlar Markaziy Osiyoning tarixiy-geografik taraqqiyotini o‘rganishda muhim nomlar hisoblanadi. Ularning qadimgi shakllari va tarixiy variantlari hududning turli davrlardagi til va madaniy aloqalarini o‘rganishga yordam beradi [6].

Ingliz gidronimiyasida ham qadimgi Celtic va Old English qatlamlari suv nomlarida saqlanib qolgan. Ayrim nomlarning zamonaviy shakli tarixiy ildizning dastlabki ma’nosini to‘liq anglatmasa-da, etimologik tahlil orqali uning qadimgi til qatlamiga mansubligi aniqlanishi mumkin [5].

Gidronimlarning strukturaviy xususiyatlari

Qiyosiy tahlil gidronimlarning morfologik tuzilishida ham muayyan farqlar mavjudligini ko‘rsatdi.

O‘zbek tilida gidronimlar tarkibida suv, soy, daryo, ko‘l kabi geografik terminlar faol qo‘llanadi. Ular aniqlovchi komponent bilan birikib, murakkab gidronimik birliklarni hosil qiladi.

Masalan:

Qorasuv = qora + suv
Oqsoy = oq + soy
Kattako‘l = katta + ko‘l
Chuqursoy = chuqur + soy
Ingliz tilida esa:
Blackwater = black + water
Long Lake = long + lake
Deep River = deep + river kabi modellar kuzatiladi.
Quyidagi jadval ikki tildagi gidronimlarning asosiy xususiyatlarini umumlashtiradi.

1-jadval

O‘zbek va ingliz gidronimlarining asosiy nomlanish modellari

Semantik belgi	O‘zbek tili	Ingliz tili	Lingvomadaniy mazmun
Rang	Oqsoy, Qorasuv	Blackwater, Whitewater	Tabiiy belgi va ramziy assotsiatsiya
Hajm	Kattako‘l	Long Lake	Obyektning o‘lchami
Chuqurlik	Chuqursoy	Deep River	Fizik-geografik xususiyat
Suv xususiyati	Oqsoy, Qorasuv	Clearwater	Suvning ko‘rinishi yoki holati
Geografik joylashuv	Tog‘soy kabi modellar	River Avon kabi modellar	Hududiy xususiyat
Tarixiy qatlam	Amudaryo, Sirdaryo	Avon va boshqa tarixiy nomlar	Tarixiy xotira

Jadvaldan ko‘rinadiki, ikki tilda ham gidronimlarning shakllanishida tabiiy muhit asosiy omillardan biridir. Biroq nomlash vositalari va ularning madaniy talqinida muayyan farqlar mavjud.

Gidronimlarning lingvomadaniy xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, geografik nomlar jamiyatning tabiiy muhit bilan munosabatini aks ettiruvchi muhim lingvistik birliklardir. Inson suv obyektiga nom berish jarayonida uning tashqi ko‘rinishi, hajmi, rangi, oqim tezligi, joylashuvi yoki tarixiy ahamiyatini asos qilib oladi. Natijada geografik obyektning nomi muayyan madaniy va kognitiv tajribaning tilga ko‘chirilgan shakliga aylanadi.

O‘zbek va ingliz gidronimlarini qiyoslashda eng muhim umumiy jihatlardan biri – tabiiy muhitni nomlash orqali konseptuallashtirish jarayonidir. Har ikki tilda ham insonning suvni kuzatishi va uning muhim belgilarini ajratishi nomlash motivatsiyasining asosini tashkil etadi. Biroq o‘zbek gidronimlarida geografik nomning milliy-madaniy talqini alohida ahamiyat kasb etadi. Buning sababi Markaziy Osiyo xalqlari hayotida suvning tarixiy va iqtisodiy ahamiyati bilan bog‘liq. Sug‘orma dehqonchilik, daryo vodiylarida aholi manzilgohlarining shakllanishi va suv manbalarining xo‘jalik hayotidagi o‘rni gidronimik nomlarning shakllanishiga ham ta’sir ko‘rsatgan. Ingliz gidronimlarida esa tarixiy til qatlamlari alohida e’tiborga loyiq. Celtic, Old English, Norse va boshqa tillarning tarixiy ta’siri bugungi

gidronimik tizimda saqlanib qolgan. Shu sababli gidronimlarni etimologik jihatdan o‘rganish ingliz xalqining tarixiy-geografik taraqqiyotini qayta tiklash uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi [5]. Gidronimlarning tarixiy xotira funksiyasi ham muhimdir. Tarixiy jarayonlar davomida aholi tarkibi, siyosiy chegaralar va tillar o‘zgarishi mumkin, biroq ayrim suv nomlari uzoq vaqt saqlanib qoladi. Shu jihatdan gidronimlarni “tilning tarixiy xotirasi” sifatida talqin qilish mumkin. Biroq bu atama metaforik xarakterga ega bo‘lib, har bir gidronimning tarixiy ma’nosi faqat etimologik, tarixiy va geografik dalillar asosida aniqlanishi kerak. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda gidronimlarning kognitiv xususiyatlariga ham katta e’tibor berilmoqda. Gidronim insonning geografik obyektni qanday idrok etgani va qanday konseptual kategoriyaga kiritganini ko‘rsatishi mumkin. Masalan, “chuqur”, “katta”, “oq”, “qora” kabi belgilar insonning tabiiy obyektni kuzatish va kategoriyalashtirish jarayonini aks ettiradi [2]. Shuningdek, gidronimlar madaniy identifikatsiya vositasi sifatida ham xizmat qilishi mumkin. Muayyan hudud aholisi uchun daryo yoki ko‘l nomi shunchaki geografik belgi emas, balki o‘sha hududning tarixi va mahalliy o‘zligini ifodalovchi ramz bo‘lishi mumkin. Shu sababli gidronimlarni o‘zgartirish, qayta nomlash yoki standartlashtirish jarayonlari ham lingvistik, ham ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari gidronimlarni o‘rganishda faqat morfologik yoki etimologik yondashuv bilan cheklanmasdan, lingvomadaniy, tarixiy, geografik va kognitiv yondashuvlarni birlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

XULOSA

O‘zbek va ingliz gidronimlarining lingvomadaniy xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, gidronimlar onomastik tizimning muhim qatlami bo‘lib, ular suv obyektlarini nomlash bilan birga, xalqning tabiiy muhitni idrok etishi va unga munosabatini ham aks ettiradi.

Ikkinchidan, o‘zbek va ingliz tillarida gidronimlarning shakllanishida tabiiy-geografik belgilar, rang, hajm, chuqurlik, suvning xususiyati va geografik joylashuv kabi omillar umumiy nomlash motivlari sifatida namoyon bo‘ladi.

Uchinchidan, o‘zbek gidronimlarida tabiiy-geografik belgilar bilan bir qatorda milliy-madaniy va ramziy mazmunlar ham muhim o‘rin egallaydi. Ingliz gidronimlarida esa tarixiy-etimologik qatlamlar, qadimgi til unsurlari va geografik tavsiflar muhim xususiyat sifatida ajralib turadi.

To‘rtinchidan, gidronimlar tarixiy xotirani saqlashga xizmat qiluvchi til birliklaridan biridir. Ular orqali muayyan hududning qadimgi aholisi, til aloqalari, migratsiya jarayonlari va tarixiy-geografik o‘zgarishlari haqida ma’lumot olish mumkin.

Beshinchidan, gidronimlarning lingvomadaniy tahlili til va madaniyat, til va tarix, til va geografiya o‘rtasidagi aloqalarni ochib berishga imkon beradi.

Shu asosda gidronimlarni o‘rganishda kompleks yondashuvni qo‘llash, o‘zbek gidronimlarining elektron ma’lumotlar bazasini shakllantirish, tarixiy gidronimlarning variantlarini tizimlashtirish va ularning etimologik hamda lingvomadaniy izohlarini yaratish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, globallashuv sharoitida mahalliy gidronimlarni ilmiy jihatdan hujjatlashtirish va ularning madaniy mazmunini kelajak avlodga yetkazish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ainiala, T., Saarelma, M., & Sjöblom, P. (2012). Names in focus: An introduction to Finnish onomastics. Finnish Literature Society.
2. Nuniyazova, S. U. (2025). Symbolic landscapes in language: A cognitive and cultural study of hydronyms. The Lingua Spectrum.
3. G‘aniyeva, D. P. (2025). The morphological features of hydronyms in English and Uzbek languages. Modern Science and Research, 435–438. https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.science-research.80773
4. Muradova, S. (2025). The linguistic and cultural significance of hydronyms in English toponymy. Tamaddun Nuri Jurnali. https://doi.org/10.69691/b3tzhp32
5. Ekwall, E. (1960). The concise Oxford dictionary of English place-names (4th ed.). Oxford University Press.
6. Muradova, S., & Po‘latova, M. (2025). Historical changes in the names of rivers and lakes in Uzbekistan. Eurasian Journal of Academic Research, 5(11). https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.ejar.139033
7. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors we live by. University of Chicago Press.
8. Tent, J., & Blair, D. (2011). Motivations for naming: The development of a toponymic typology for Australian placenames. Names, 59(2), 67–89.
9. Room, A. (1996). An alphabetical guide to the language of name studies. Scarecrow Press.
10. Crystal, D. (2003). The Cambridge encyclopedia of the English language (2nd ed.). Cambridge University Press.